

Narațiuni dominante și reprezentări feminine despre cel de-al Doilea Război Mondial și Holocaust în România comunistă și post-comunistă¹

Claudia-Florentina DOBRE*

Deși au trecut 80 de ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, memoria sa rămâne încă controversată, mai ales în Europa Centrală și de Est. Dacă în Vestul Europei, narațiunile dominante și cele personale tind să se suprapună concentrându-se asupra singularității Holocaustului și asupra asumării publice și private a identității victimelor și agresorilor, în estul Europei culturile memoriale sunt mult mai diverse și contradictorii atât la nivel regional cât și local². În regiunea ieșită din comunism în 1989, o serie de întrebări își caută încă răspunsurile cele mai potrivite: Cine au fost victimele și cine sunt călăii? Ce poate fi utilizat și în ce mod din acest trecut? Ce ar trebui transmis mai departe noilor generații, în ce manieră și care sunt valorile care pot fi împărtășite de societățile care au experimentat războiul, genocidul evreilor și al romilor, precum și crimele și abuzurile armatelor sovietice și ale comuniștilor ajunși la putere imediat după 1945?

După căderea comunismului, au fost elaborate numeroase studii în Polonia³, fosta RDG⁴, în țările baltice⁵, precum și în țările din fosta Iugoslavie⁶ despre narațiunile dominante și reprezentările individuale despre război⁷. În România, memoria celui de-al Doilea Război Mondial nu a făcut subiectul unor analize ample și exhaustive din partea cercetătorilor deși s-au înregistrat câteva contribuții remarcabile în ceea ce privește memoria Holocaustului⁸. O contribuție

¹ Acest articol a apărut cu susținerea Ministerului Educației și Cercetării prin Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), în cadrul proiectului „Comunismul pe înțelesul tinerilor. Transmiterea trecutului recent noilor generații din România și Republica Moldova”, cod PN-IV-PCB-RO-MD-2024-0039. Ideile și afirmațiile aparțin autoarei și nu reflectă poziția finanțatorului care nu poate fi considerat responsabil pentru acestea.

„This work was supported by a grant of the Ministry of Education and Research, CCCDI-UEFISCDI, project number PN-IV-PCB-RO-MD-2024-0039, within PNCDI IV”.

* Claudia-Florentina Dobre, cercetător științific III, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română. E-mail: cfdobre@gmail.com. ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0001-6778-3466>.

² Harald Wydra, *Dynamics of generational memory. Understanding the East and West divide*, în *Dynamics of Memory and Identity in Contemporary Europe* (coord. Eric Langenbacher, Bill Niven, Ruth Wittlinger), New York-Oxford, Berghahn Books, 2015, pp. 14-15.

³ Piotr Wrobel, *Double Memory: Poles and Jews after the Holocaust*, în „East European Politics and Societies”, vol. 11, nr. 3, 1997, pp. 560-574.

⁴ Bill Niven, *Remembering Nazi Anti-Semitism in GDR*, în *Memorialization in Germany since 1945* (coord. Bill Niven, Chloe Paver), Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010, pp. 205-213.

⁵ Mieke Wulf, Pertti Gronholm, *Generating Meaning Across Generations: The Role of Historians in the Codification of History in Soviet and Post-Soviet Estonia*, în „Journal of Baltic Studies”, vol. 41, nr. 3, 2010, pp. 351-382.

⁶ Jovan Byford, *When I say the „Holocaust”, I mean Jasenovac: Remembrance of the Holocaust in Contemporary Serbian Society*, în „East European Jewish Affairs”, vol. 37, nr. 1, 2007, pp. 51-74; Otto Luthar, *Slovenia: History between Myths and Reality*, în „Slovene Studies”, vol. 27, nr. 1-2, 2005, pp. 109-119.

⁷ Menționez aici alte câteva studii, bibliografia fiind variantă și în continuă dezvoltare: Christian Gudehus, *Remembering World War II in Europe. Structures of Remembrance*, în *Dynamics of Memory and Identity in Contemporary Europe* (coord. Eric Langenbacher, Bill Niven, Ruth Wittlinger), New York-Oxford, Berghahn Books, 2015, pp. 69-87; Eric Langenbacher, *Twenty-First Century Memory Regimes in Germany and Poland: An Analysis of Elite Discourses and Public Opinion*, în „German Politics and Society”, vol. 26, nr. 4, 2008, pp. 50-81; *Niepamięć wojny. Europa Środkowo-Wschodnia w XX/XXI wieku* (Războiul uitat. Europa Centrală și de Est în secolele XX/XXI) (coord. Justyna Budzinska, Edyta Glowacka-Sobech, Bernadette Jonda), Poznan, Instytut Historii UAM, 2017.

⁸ Memoria Holocaustului a fost analizată din mai multe perspective de: Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași, Editura Polirom, 2002; Adrian Cioflâncă, *Gramatica disculpării în istoriografia comunistă. Distorționarea istoriei Holocaustului în timpul regimului Ceaușescu*, în „Yearbook of the A. D. Xenopol Institute of History”, nr. 42, 2005, pp. 627-644; Ștefan Ionescu, *În umbra morții: Memoria supraviețuitorilor Holocaustului din România*, în „Studia Hebraica”, nr. 4, pp. 362-390; Zoltán Tibori-Szabó, *Memorialization of the Holocaust in Transylvania during the early post-war period*, în „Southeast European and Black Sea Studies”, vol. 17, nr. 2, 2017, pp. 281-299; A. Climescu, *Law, Justice, and Holocaust Memory in Romania*, în *Holocaust Public Memory in Postcommunist Romania* (coord. A. Florian),

importantă, care analizează atât memoria oficială a celui de-al Doilea Război Mondial cât și rememorarea Holocaustului, i se datorează Mariei Bucur. În volumul său, intitulat, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale*, autoarea, folosind surse variate de la documente oficiale și memorii până la observația participantă și discuții de pe net, a analizat „tipurile de rememorare” dar și „obiectele comemorative” într-un demers interdisciplinar, menit să pună în discuție „calitatea locală a tuturor formelor de rememorare”⁹. De altfel, cercetătoarea cu origini românești s-a aplecat asupra subiectului și în alte articole care tratau memoria războiului din perspectivă feminină¹⁰ sau a Holocaustului pornind de la masacrul de la Treznea¹¹.

O altă analiză pertinentă a istoriografiei și memoriei oficiale din perioada comunistă privitoare la cel de-al Doilea Război Mondial i se datorează lui Șerban Pavelescu. Cercetătorul român demonstrează că în perioada comunistă atât istoriografia cât și monumentele de for public au fost utilizate în legitimarea regimului și au fost supuse unui proces continuu de reinterpretare și adaptare pentru a servi scopurilor acestuia¹².

Memoria publică oficială privitoare la cel de-al Doilea Război și Holocaust au făcut subiectul mai multor studii pe care le-am publicat recent. În *Remembering the World War II and the Holocaust in Post-Communist Romania: Politics of Memory and Monuments*¹³ mă aplec asupra politicilor memoriale comuniste și post-comuniste concentrându-mă în special asupra legislației memoriale și asupra monumentelor de for public. În studiul, „*Alyosha, go home!*” *The Monuments of the Soviet Army in Romania and Bulgaria from the End of World War II until the Present*¹⁴, fac o comparație a politicilor memoriale post-comuniste din Bulgaria și România în ceea ce privește rolul Armatei Roșii și al URSS în eliberarea/ocuparea celor două țări vecine.

Bloomington, Indiana University Press, 2018, pp. 72-95; Emanuel Grec, *Transition on Trial: The People's Tribunals Between Historiography and the Politics of Memory in Post-War Romania*, în „Holocaust-Studii și cercetări”, vol. XII, nr. 13, 2020, pp. 293-326; Alexandru Florian (ed.), *Memoria Holocaustului din România în perioada postcomunistă*, București, Editura Curtea Veche, 2018; Raul Cârstocea, *Between Europeanisation and Local Legacies: Holocaust Memory and Contemporary Anti-Semitism in Romania*, în „East European Politics and Societies and Cultures”, Volume XX, nr. X, 2020, pp. 1-23; Dumitru Tucan, *Memoria vie a Holocaustului și reprezentările sale (1944-1947)*, în „Quaestiones Romanicae”, vol. XI, iulie, 2024, pp. 376-406; Caterina Preda, *Artistic Memorialization of the Roma Holocaust in Romania*, în „Holocaust. Studii și cercetări”, nr. 12, pp. 123-148; Valentina Glajar, *Trauma, guilt, revenge. The Romani Holocaust in Stefan Kanfer's The Eighth Sin*, în “Gypsies” in *European Literature and Culture Studies in European Culture and History* (coord. Valentina Glajar, Domnica Rădulescu), New York, Palgrave, 2008, pp. 125-142.

⁹ Maria Bucur, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale*, Iași, Editura Polirom, 2019 (în continuare, Maria Bucur, *Eroi și victime*), p. 14.

¹⁰ Maria Bucur, *Women's Stories as Sites of Memory: Remembering Romania's World Wars*, în *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe* (coord. Nancy M. Wingfield, Maria Bucur), Bloomington, Indiana University Press, 2006, pp. 171-192 (în continuare, Maria Bucur, *Women's Stories as Sites of Memory*).

¹¹ Maria Bucur, *Treznea: Trauma, Nationalism and the Memory of World War II in Romania*, în „Rethinking History”, vol. 6, nr. 1, 2002, pp. 35-55.

¹² Șerban Liviu Pavelescu, *Memory, Historiography, and Monuments of World War II in Communist Romania. An Analysis of the Ideological Impact on Societal Memory*, în *Monuments for World War II: Memory and Oblivion in the Balkans and Central-East Europe*, (coord. Areti Adamopoulou, Anna Maria Droumpouki), Ioannina, University of Ioannina, Hellenic Foundation for Research and Innovation, 2024, pp. 142-157. În ceea ce privește, monumentele comuniste am ajuns la concluzii similare în articolele mele, Claudia-Florentina Dobre, *Die Reste der Vergangenheit – Kommunistische Denkmäler Zwischen Instrumentalisierung und Vergessen*, în *Kulturelles Gedächtnis – Ästhetisches Erinnern Literatur, Film und Kunst in Rumänien* (coord. Michèle Mattusch), Berlin, Frank & Timme, 2018, pp. 405-428; Claudia-Florentina Dobre, *Remembering World War II: Public Discourse, Monuments and Personal Narratives in Romania*, în *Niepamięć wojny. Europa Środkowo-Wschodnia w XX/XXI wieku (Oblivion of War. Central and Eastern Europe in the XX / XXI century)* (coord. Justyna Budzinska, Edyta Glowacka-Sobech, Bernadette Jonda), Poznań, Instytut Historii UAM, 2017, pp. 389-401.

¹³ Claudia-Florentina Dobre, *Remembering the World War II and the Holocaust in Post-Communist Romania: Politics of Memory and Monuments*, în *Monuments for World War II: Memory and Oblivion in the Balkans and Central-East Europe*, (coord. Areti Adamopoulou, Anna Maria Droumpouki), Ioannina, University of Ioannina, Hellenic Foundation for Research and Innovation, 2024, pp. 158-175.

¹⁴ Claudia-Florentina Dobre, „*Alyosha, go home!*” *The Monuments of the Soviet Army in Romania and Bulgaria from the End of World War II until the Present*, in “kunsttexte.de”, special issue, “War on Monuments: Documenting the Debates over Russian and Soviet Heritage in Eastern and Central Europe” (coord. Kristina Jöekalda), nr. 1, 2024, www.kunsttexte.de

În acest studiu, mă voi apleca asupra memoriei publice oficiale a celui de-al Doilea Război Mondial în perioada comunistă și post-comunistă, precum și asupra reprezentărilor individuale de gen despre război și urmările sale. Aceste reprezentări sunt extrase din memoriile publicate în perioada post-comunistă, dar mai ales din interviurile realizate în perioada 2005-2015 cu martori direcți ai războiului. Interviurile au fost înregistrate ca parte a cercetării mele de doctorat despre memoria represiunii comuniste din perspectivă feminină și a unui proiect internațional, “Regaining the future by rebuilding the past: Women’s narratives of life in communism”.

Memoria oficială a celui de-al Doilea Război Mondial

Instrumentalizarea politică a memoriei războiului s-a produs de la primele campanii militare până în ziua de astăzi. Statul român și-a manifestat tendința de a controla modurile de rememorare chiar în timpul desfășurării campaniei de pe frontul de Est¹⁵. Odată cu schimbarea de alianțe și semnarea armistițiului cu URSS pe 12 septembrie 1944 s-a produs și o schimbare de paradigmă în ceea ce privește memoria războiului. Începe cvasi-instantaneu glorificarea Armatei Roșii prezentată drept „eliberatoare”, parte a discursului triumfalist și dominant al puterii staliniste care se pregătea să stăpânească ceea ce elibera/ocupa. Astfel, Petru Groza, imediat ce a devenit prim-ministru, îi trimetea o telegramă lui Stalin în care își manifesta gratitudinea pentru eliberarea Ardealului de Nord „prin eroismul Armatelor Roșii în strânsă colaborare cu Armata română și poporul român”¹⁶.

La sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, manualele de istorie, coordonate de Mihail Roller, preiau discursul oficial sovietic despre război, victime și responsabili. În manualul de *Istorie modernă și contemporană* pentru clasa a X-a medie, participarea României la război pe frontul de est era descrisă ca servind interesele „de cotropire și jaf ale lui Hitler și pentru mărirea averilor proprii burgheze” în timp ce soldații români erau „trimiși să-și verse sângele pentru interesele acelor care cotropiseră țara noastră și pentru interesele slugilor lor”¹⁷. Totodată, armata sovietică este descrisă ca eliberatoare a țării „din cotropirea hitleriștilor și jugul dictaturii antonesciene”¹⁸. Contribuția armatei române nu este menționată decât prin divizia „Tudor Vladimirescu”, care „se alătură Armatelor Sovietice care alungă pe ocupanții hitleriști din țara noastră și iau parte la lupta pentru dezrobirea Ardealului, Ungariei și Cehoslovaciei”¹⁹.

Rolul „eliberator” al sovieticilor a fost gravat chiar în Constituția Republicii Populare Române din 1952 care specifica în capitolul introductiv următoarele: „Republica Populară Română a luat naștere ca urmare a victoriei istorice a Uniunii Sovietice asupra fascismului german și a eliberării României de către glorioasa Armată Sovietică ... Făurirea și întărirea statului de democrație populară, prietenia și alianța cu marea Uniune Sovietică, sprijinul și ajutorul ei dezinteresat și frățesc asigură independența, suveranitatea de stat, dezvoltarea și înflorirea Republicii Populare Române”. Mai mult, era înscris în Constituție faptul că politica externă a țării se făcea în alianță cu URSS: „Politica externă a Republicii Populare Române este o politică de apărare a pacii, de prietenie și alianță cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ...”²⁰.

„Glorioasa Armată Sovietică” a fost celebrată prin zeci de obeliscuri, unele construite pe soclurile statuiilor demolate așa cum s-a întâmplat în 1948 la Beiuș când statuia dedicată martirilor beiușeni, Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș, dezvelită în 1935, a fost distrusă și înlocuită cu un obelisc cu seceră și ciocan, transferat după căderea comunismului în cimitirul local și înlocuit cu o

¹⁵ Maria Bucur, *Eroi și victime*, pp. 165-166.

¹⁶ Mihail Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 708.

¹⁷ Mihail Roller, *Istoria modernă și contemporană*, Manual unic pentru clasa a X-a medie, București, Editura de Stat, 1949, p. 251.

¹⁸ *Ibidem*, p. 253.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Constituția Republicii Populare Române din 1952”, *Buletinul Oficial*, nr. 1, 27 septembrie 1952, https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm?act_text?id=1454 (accesat 30 august 2025).

nouă statuie a celor doi martiri locali, victime ale luptei pentru unitatea națională²¹. Monumente dedicate soldaților și armatei sovietice au fost dezvelite și la Brașov, Constanța, Tulcea, Arad, Iași, Medgidia, Câmpulung Muscel, Baia Mare, Oradea, Ocna Mureș, Iași, București etc.

În perioada în care Armata Roșie era proslăvită prin monumente, discursuri publice și parăzi militare, armata română a fost celebrată doar prin câteva monumente la Oarba de Mureș (construit în 1950), Oradea (dezvelit în 1959) și Baia Mare (inaugurat în 1959) sau prin monumentul dedicat eroilor patriei, amplasat în fața Academiei Militare din București, inaugurat în 1957. Acesta din urmă a fost realizat ca urmare a hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 2064 din 22 iunie 1953 care prevedea ridicarea unui monument dedicat ostașilor români care au luptat pentru „zdrobirea hoardelor fasciste”²². Grupul statuar din bronz, reprezenta ostași din infanterie, marină și aviație și era flancat de basoreliefuri cu imagini ale luptelor armatelor române²³. Monumentul se află și azi în aceeași locație și a devenit locul predilect al manifestărilor de celebrare a armatei române.

Odată cu schimbarea, la începutul anilor 1960, a discursului oficial privind rolului sovieticilor în eliberarea Ardealului de Nord și a celorlalte pământuri românești și reprezentările publice despre război s-au schimbat. La sfârșitul anilor ‘60 și în anii ‘70, participarea României la război, deși încă instrumentalizată ideologic, este prezentată într-un mod mai apropiat de realitate. Astfel, în *Istoria Poporului Român*, manual coordonat de Andrei Oțetea, adevărații eliberatori sunt românii, fie ei membri ai unor unități ale armatei române, fie ai unor „unități patriotice”, care au început în noaptea de 23 spre 24 august 1944, „insurecția armată”: „...în cursul nopții, armata și formațiunile patriotice au trecut la imobilizarea și dezarmarea unităților militare germane”, astfel încât „până la 26 august, Bucureștii a fost curățat de trupele germane. În zilele de 30 și 31 august, primele unități sovietice au ajuns la periferiile capitalei eliberate de insurecție și au fost primite de populație cu prietenie”. Mai mult, se afirma în manual, „În decurs de numai 8 zile, până la 31 august, forțele insurecționale române au zdrobit trupele hitleriste din cea mai mare parte a teritoriului țării”²⁴.

În discursul oficial, sovieticii erau descriși doar ca aliați și nu ca eliberatori. Armatei române i se recunoștea meritul în eliberarea țării și în deschiderea liniilor de front pentru armata sovietică. Astfel, unitățile armatei române aflate pe frontul de Vest au „păstrat libere trecătorile prin munți și toate căile de comunicație din Câmpia Banatului și podișul transilvan”²⁵, ceea ce a permis „gruparea nestingherită a numeroaselor forțe de tancuri, trupe mecanizate și de infanterie sovietice și române”²⁶, astfel încât „inamicul a fost repins pe linia frontierelor României cu Ungaria și Iugoslavia”²⁷. Mai mult, „continuând operațiile militare dincolo de hotare, în cooperare cu trupele sovietice, trupele române au participat activ la eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei...”²⁸.

Drept consecință a acestei schimbări de paradigmă, armata română este celebrată printr-o serie de monumente dezvelite la Satu Mare în 1963, la Carei în 1964, la Târgu Mureș în 1964, la Covasna în 1970, la Moisei în 1972, la Miercurea Ciuc în 1974, la Păuliș în 1974, la Sfântu Gheorghe în 1975, la Beiuș în 1985 etc.²⁹.

După căderea comunismului, toate aceste monumente dedicate armatei române au continuat să fie celebrate ca monumente naționale, fiind dezvelite chiar altele noi așa cum s-a întâmplat la Crăciunelu de Sus, județul Alba unde, în 1990, a fost inaugurat un monument în memoria sătenilor

²¹ Lumea lui Simion, blog, *Monumente din orașul Beiuș*. <https://suciusiminfo.blogspot.com/p/monumente.html>. Accesat la 2 iulie 2025.

²² Cezar Petre Buiumaci, *Monumentul de for public din București în timpul regimului comunist*, în „Revista Monumentelor Istorice”, nr. 2-3, 2018-2022, p. 91, https://www.revistamonumenteloristorice.ro/fisiere/RMI-2-3_2019-2022_086.pdf. Accesat la 1 iulie 2025.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Andrei Oțetea, Ion Popescu-Puțuri, Ion Nestor, Mihail Berza, Vasile Maciu, *Istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1970, p. 398.

²⁵ *Ibidem*, p. 402.

²⁶ *Ibidem*, p. 403.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Dumitru Almaș, Ioan Scurtu, *Itinerare patriotice*, București, Editura Sport-Turism, 1985, pp. 216-233.

care au murit pe front³⁰, în comuna Vedea³¹, județul Argeș, unde a fost ridicată o cruce în 1998 în memoria soldaților morți pe front, sau la Călărași, unde, în 2007 a fost inaugurat un monument dedicat soldaților români morți în război, realizat de Florin Codre³². În același timp, majoritatea monumentelor ridicate pentru a glorifica Armata Roșie au fost mutate din centru spre periferie. Uneori, acestea din urmă au fost vandalizate, în special steaua roșie și plăcile comemorative, care au fost îndepărtate și distruse sau înlocuite cu o cruce, așa cum este cazul monumentului de la Câmpulung Muscel.

În perioada comunistă, memoria oficială a celui de-al Doilea Război Mondial s-a concentrat la sfârșitul anilor '40 și în anii '50 pe glorificarea armatei sovietice „eliberatoare”, iar în anii '60-'70 s-a axat pe celebrarea armatei române și a rolului jucat de aceasta nu doar în eliberarea teritoriilor românești, ci și în scurtarea războiului și participarea la eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei. În anii '80, istoria oficială pune din ce în ce mai mult accentul pe rolul PCR în „revoluția de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă”, accentuând și mai mult importanța zilei de 23 august în imaginarul războiului (devenită de altfel ziua națională a RPR, ulterior RSR, începând cu 1948). Astfel, în manualul universitar intitulat *Istoria României între anii 1918-1941* era glorificat rolul PCR în acțiunile și evenimentele din aceea perioadă, afirmându-se că acesta, „a știut să-și asigure concursul, în pregătirea militară a insurecției, al unor generali și ofițeri superiori, cu prestigiu și autoritate în rândurile oștirii”³³. Național-comunismul epocii Ceaușescu a adus cu sine și o altă tendință, remarcată de Maria Bucur, și anume „campania de remodelare a comemorărilor oficiale ale celui de-al Doilea Război Mondial a inclus creșterea vizibilității atrocităților suferite de evreii și românii din Transilvania. ... În timp ce Holocaustul românesc fusese ascuns de privirile publicului larg, cu plăci comemorative și memoriale situate în interiorul sinagogilor și cimitirelor evreiești, în anii 1980 regimul comunist a început să construiască monumente mai vizibile pentru comemorarea victimelor Holocaustului din Transilvania”³⁴.

Memoria Holocaustului

După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, genocidul împotriva evreilor, săvârșit de armata și administrația românească nu a fost niciodată pe deplin asumat de stat. Chiar și în perioada așa-numită „de tranziție” dintre 1945 și 1948, când a fost anulată legislația anti-evreiască, au fost publicate documente și memorii și au fost judecați criminalii de război, Holocaustul nu a fost cunoscut, recunoscut și comemorat așa cum s-ar fi convenit.

Măsurile reparatorii luate în decembrie 1944 și august 1945 vizau anularea legislației anti-evreiești și a discriminărilor rasiale instituite de aceasta și repunerea în drepturi a cetățenilor evrei³⁵. Au loc procese contra „criminalilor de război”, dar, cu toate acestea, în această perioadă de tranziție, comemorările progromurilor erau rar menționate în presa centrală deși erau în mod constant anunțate în presa evreiască. Doar în 1948 a fost publicat un articol despre comemorarea progromului de la Iași în ziarul „Universul”. În același ziar, în 1951, era publicat un articol „Zece ani de la masacrele de la Iași”, în care se vorbea despre uciderea evreilor dar nu se folosea cuvântul progrom, responsabilii pentru crime fiind considerați „ofițerii și soldații hitleriști”, precum și „huliganii din oraș”, fără a se menționa însă armata și administrația românească³⁶.

³⁰ Wikipedia, *Cei 42 de eroi din Crăciunelu de Jos*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Cei_42_de_eroi_din_Crăciunelu_de_Jos. Accesat la 26 iunie 2025.

³¹ *Monumentul eroilor din Al Doilea Război Mondial-Vedea* pe site-ul Călător prin România, https://Monumentul_eroilor_din_al_Doilea_Război_Mondial_-_Vedea_-_Calator_prin_Romania. Accesat la 26 iunie 2025.

³² Constantin Tudor, *Pagini de istorie locală*, <https://costeltudor.com/2018/11/>. Accesat la 27 iunie 2025.

³³ Aron Petric, Gheorghe I. Ioniță, Iulian Cârțână, Ioan Scurtu, Gheorghe Z. Ionescu, Eufrosina Popescu, Vasile Budrigă, Doina Smârcea, *Istoria României între 1918-1981*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, p. 233.

³⁴ Maria Bucur, *Eroi și victime*, p. 195.

³⁵ *Lege nr. 641 din 19 decembrie 1944 pentru abrogarea măsurilor legislative anti-evreiești*, în „Monitorul Oficial”, nr. 294 din 19 decembrie 1944. <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/72504>. Accesată la 2 iulie 2025. Legea aceasta a fost completată cu legea nr. 607 din 1 august 1945.

³⁶ Maria Bucur, *Eroi și victime*, p. 169.

Dacă la sfârșitul anilor '40, victimele Holocaustului își puteau încă publica memoriile, în anii '50, lucrările au fost retrase din librării și biblioteci publice³⁷. În perioada de tranziție au fost puse plăci comemorative și au fost ridicate câteva monumente care comemorau în special genocidul evreilor din Transilvania de Nord. Comunitățile locale evreiești au fost cele care au inițiat amplasarea plăcilor comemorative în cimitirele și sinagogile locale așa cum s-a întâmplat la Cluj, Satu Mare, Târgu Mureș, Cristuru Secuiesc și Gheorghieni³⁸. Și tot comunitățile evreiești locale au plătit pentru monumentul de la Oradea, inaugurat în 1947, în curtea sinagogii, pentru cel de la periferia satului Cămărașu din județul Cluj, ridicat în cimitirul dedicat celor 126 de evrei uciși în septembrie 1944 la Sărmaș, placa memorială amintind de genocidul comis de „bandele hortiste-fasciste, dușmanii omenirii”³⁹.

Monumentul inaugurat pe 11 iunie 1947 în Piața Ștefan cel Mare din orașul Dej, realizat de sculptorul Izsak Marton, a fost și el comisionat de Zoltán Singer, președintele comunității evreiești locale, care a și obținut autorizațiile necesare⁴⁰. Grupul statuar din bronz este format dintr-un bărbat, două femei și un copil, una dintre femei purtând în brațe un copil mic și poartă o placă comemorativă pe care stă scris, în limbile română și ebraică: „În memoria populației evreiești deportată de fasciști și exterminată în cuptoarele de la Auschwitz, în anul 1944”⁴¹. În 1948, un monument care comemora deportarea de către autoritățile maghiare a 38.000 de evrei din regiunea Maramureș în lagărele de exterminare a fost dezvelit la Sighetu Marmăției. Monumentul, care are 4 metri, purtând o inscripție în idiș și anul 1944 pe frontispiciu, a fost restaurat în anii '60⁴². De altfel, toate aceste monumente au fost bine conservate pe tot parcursul perioadei comuniste, în principal pentru a evidenția atrocitățile comise de administrația maghiară în timpul războiului⁴³.

Consolidarea puterii comuniste după 1948 a șters memoria Holocaustului din discursul public din România. În „celebrul” manual „Istoria României”, din 1948⁴⁴ (din 1952, *Istoria R.P.R.*), coordonat de Mihail Roller, cuvântul „evreu” nu apare niciodată, chiar dacă autorul a dedicat două capitole fascismului. Referințele la Auschwitz și alte lagăre au fost făcute doar pentru a sublinia faptul că acolo fuseseră închiși comuniști⁴⁵. Nici referințele la România nu îi desemnează pe evrei ca victime. În paragraful dedicat rebeliunii legionare din ianuarie 1941, se specifică faptul că, „o bandă de legionari... l-au ridicat pe aprigul luptător comunist Constantin David, l-au târât în pădurea Pantelimon și l-au ciuruit de gloanțe”⁴⁶. La fel și când se menționează lagărele din Transnistria, referirile făcându-se doar la comuniștii închiși acolo⁴⁷.

Nu doar că Holocaustul nu este menționat dar la începutul anilor '50 evreii încep să fie persecutați. Nu li se interzice emigrarea spre Israel dar liderii lor sunt arestați și acuzați de sionism. Astfel, la 20 iunie 1950 sunt arestați peste 150 de sioniști judecați în mai multe loturi de judecată și condamnați la ani grei de închisoare. Mulți au fost eliberați începând cu 1954 ca urmare a presiunilor internaționale⁴⁸. În același timp, un antisemitism difuz și o „tăcere ostilă” se

³⁷ *Ibidem*, p. 183.

³⁸ Zoltán Tibori-Szabó, *op.cit.*, p. 9.

³⁹ *Monumentul evreilor uciși în Al Doilea Război Mondial din Cămărașu*, pe Wikipedia, https://ro.wikipedia.org/wiki/Monumentul_evreilor_uciși_în_Al_Doilea_Război_Mondial_din_Cămărașu. Accesat pe 12 iulie 2025.

⁴⁰ Zoltán Tibori-Szabó, *op.cit.*, p. 13.

⁴¹ *Monumentul evreilor deportați*, pe blogul Din Dej, <https://dindej.wordpress.com/monumentul-evreilor-deportati/>. Accesat la 12 iulie 2025.

⁴² *Monumentul Holocaustului*, pe Monuments of Remembrance, https://Monumentul_Holocaustului. Accesat la 11 iulie 2025.

⁴³ Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă. 1944–1965*, Iași, Editura Polirom, 2004.

⁴⁴ Gheorghe I. Georgescu, Vasile Maciu, Dumitru Tudor, Mihail Roller, *Istoria României, Manual unic pentru clasa a XI-a medie*, București, Editura de Stat, 1948.

⁴⁵ Mihail Roller, *op.cit.*, p. 684.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 664-665.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 684.

⁴⁸ Natalia Lazăr, *Evreii din România în perioada comunistă, în Trecutul prezent. Evreii din România: istorie, memorie, reprezentare* (coord. Anca Filipovici, Attila Gidó), Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2018, pp. 162-164.

răspândește în societate prin marginalizarea evreilor, a instituțiilor evreiești, prin literatură și artă⁴⁹. Nu este de mirare că, un monument, dezvelit la Bacău în 1959, pentru a comemora victimele fascismului, nu menționa etnia celor persecutați.

Pe parcursul perioadei comuniste, implicarea românilor în Holocaust a fost omisă sistematic din manuale școlare. Doar cercetătorii care lucrau pentru Partidul Comunist sau Armată au putut să facă cercetări pe această temă⁵⁰. Mai mult, de la sfârșitul anilor 1970 până la sfârșitul anilor 1980, numărul evreilor uciși de autoritățile române a fost diminuat, în cadrul unei strategii care nu a negat Holocaustul, dar nici nu l-a recunoscut pe deplin⁵¹. Toată responsabilitatea a fost pusă pe umerii germanilor și ai aliaților lor maghiari.

În anii '70-'80, cărțile de istorie evitau prezentarea unor episoade negative din istoria României, cum ar fi implicarea armatei și administrației române în Holocaust. Liviu Rotman observa că: „După 1965, ascunderea Holocaustului și schimbarea pas cu pas a paradigmei cu privire la acest fenomen ar trebui interpretate ca parte a unei rescrieri a narațiunii istorice. [...] Ceaușescu s-a plasat în fruntea unei lungi liste de eroi, care l-a inclus și pe dictatorul fascist Ion Antonescu”⁵².

De altfel, național-comunismul lui Ceaușescu poate fi caracterizat ca antisemit. Așa cum sublinia Liviu Rotman, „... din timp în timp, într-un dozaj bine calculat în laboratoarele puterii, se dădea undă verde unor atacuri antisemite directe. ... Cele mai cunoscute, dar nu singurele, sunt cele apărute în publicația *Săptămâna*, editată de departamentul de cultură al organizației PCR București”⁵³. Semnate de Corneliu Vadim Tudor, care va continua în același registru și după căderea comunismului, acestea introduc ideea „evreului sabotor”, a „evreului dușman”, idee regăsită și în unele lucrări literare precum romanul *Caloianul* al lui Ion Lăncrăjan din 1975 sau *Labirint* a lui Francisc Păcurariu, apărut în 1974⁵⁴.

Antisemitismul mergea mână în mână cu reabilitarea tacită a lui Ion Antonescu, ceea ce a stârnit chiar nemulțumirea sovieticilor așa cum mărturisea în interviul cu Rodica Chelaru, Cornel Burtică⁵⁵, la acel moment secretar al Comitetului Central al PCR însărcinat cu propaganda. În 1975, Marin Preda a publicat romanul *Delirul*, care s-a bucurat de altfel de un mare succes, vânzându-se în 250.000 de exemplare, în care Ion Antonescu era portretizat ca o victimă și un erou tragic. Viziunea lui Marin Preda nu a fost pe placul sovieticilor care prin intermediul ambasadei de la București „a prezentat un protest în legătură cu apariția romanului, motivând că în „*Delirul*” ar fi fost reabilitat mareșalul Ion Antonescu...”⁵⁶. La îndemnul lui Nicolae Ceaușescu, Cornel Burtică discută cu Marin Preda care „corectează” primul volum, pe piață apărând astfel o a doua ediție a romanului, fără schimbări semnificative însă⁵⁷.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 165.

⁵⁰ Liviu Rotman, *Evreii în România comunistă*, în *Panorama comunismului în România*, ed. Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 454.

⁵¹ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 63-64.

⁵² Liviu Rotman, „Evreii în România comunistă”, în *Panorama comunismului în România*, (Liliana Corobca, ed.), Iași, Editura Polirom, 2020, p. 453.

⁵³ Liviu Rotman, *Viața evreiască în perioada postcomunistă*, în *Trecutul prezent. Evreii din România: istorie, memorie, reprezentare* (coord. Anca Filipovici, Attila Gidó), Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2018, p. 178.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 179.

⁵⁵ Cornel Burtică (3 septembrie 1931-11 iunie 2013) a fost un lider comunist român care a fost rînd pe rînd secretar al CC al UTM, președinte al UASR (1960-1962), consilier economic la Ambasada României de la Paris (1963-1966), ambasador în Italia și Maroc (1966-1969), Malta (1968-1969), Ministrul al Comerțului Exterior (1969-1972 și 1978-1982), membru al CC al PCR (1969-1982), Vice-prim ministru (1977-1982), membru al MAN din 1961 până în 1985. Demisionează din funcțiile de partid și de stat în 1982, fiind marginalizat de Ceaușescu. Între 1982 și 1989 a fost directorul Uzinelor „1 mai” din Ploiești. După 1990, s-a ocupat cu afacerile și este printre singurii demnitari comuniști care și-au exprimat regretul pentru greșelile comise în perioada comunistă. Vladimir Tismăneanu, „Cine a fost Cornel Burtică? Activistul pocăit (update)”, în *Contributors.ro*, 26 iunie 2013, <https://www.contributors.ro/cine-a-fost-cornel-burtica-activistul-pocait/> (accesat 20 august 2025).

⁵⁶ Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, București, Editura Curtea Veche, 2001, p. 82.

⁵⁷ *Ibidem*.

O altă carte apărută în 1978, *Zile însângerate la Iași (28-30 iunie 1941)*, scrisă de Aurel Kerețki și Maria Covaci, îl reabilita de-a dreptul pe Ion Antonescu și guvernul său, cărora li se ștergea orice vină în masacrarea evreilor, responsabilitatea pentru cei 13.000 de evrei uciși în pogromul de la Iași fiind pusă pe seama trupelor naziste și a unor militari români legionari⁵⁸.

De altfel, la Iași fusese ridicată în 1976 o coloană în curtea unei sinagogi locale, care purta o inscripție care nu îi menționa pe evrei, ci se specifica doar ridicarea sa: „În memoria victimelor pogromului fascist de la Iași din 28-29 iunie 1941”. Coloana a fost restaurată în 2011 de municipalitatea Iași, cu ajutorul comunității evreiești, fiind înlăturată vechea inscripție și înlocuită cu una nouă în limbile română, engleză și ebraică: „În memoria a peste 13.000 de evrei, victime nevinovate ale pogromului de la Iași din 28-30 iunie 1941. În timpul regimului Ion Antonescu. Nu vom uita!”⁵⁹.

Discursul național-comunist despre Holocaust s-a perpetuat și după căderea regimului în decembrie 1989. Ion Antonescu a fost reabilitat oficial în iunie 1991, într-o sesiune solemnă a Parlamentului României de comemorare a 45 de ani de la execuția sa la Jilava în iunie 1946. În cadrul sesiunii, delegații au ținut un minut de reculegere în memoria sa și l-au laudat pentru patriotismul și lupta sa împotriva bolșevismului. Mai mult, în 1996, în Parlamentul nou ales, dominat de reprezentanți ai partidelor politice persecutate de comuniști, un senator a mers până la a propune declararea lui Ion Antonescu drept erou național⁶⁰.

În aceeași perioadă, elevii învățau la școală despre atrocitățile comise împotriva evreilor de către maghiari și naziști, dar nu aflau aproape nimic despre implicarea autorităților române în Holocaust. În manualul de istorie pentru clasa a XII-a de liceu, în secțiunea despre rebeliunea legionară din ianuarie 1941, nici măcar nu erau menționați evreii ca victime: „Între 21-23 ianuarie 1941, legionarii au organizat la București și în țară o rebeliune, având asentimentul tacit al Reich-ului. Au avut loc jafuri, crime, masacre. Au fost devastate 3.400 imobile și instituții. Oameni nevinovați, soldați și ofițeri — în total 1.000 de persoane au căzut jertfă fanatismului unor oameni însetați de putere”⁶¹. În același manual, Ion Antonescu era caracterizat drept „patriot, adept al ordinii publice”⁶², un om „corect” care a avut meritul de „a se fi opus aplicării soluției finale și exterminării populației evreiești din România”⁶³. Mai mult, manualul pune accentul pe „excesele administrației horthyste”(sic!) din nordul Transilvaniei subliniind faptul că „în România nu au avut loc nicidecum execuții în masă ale evreilor”, și amintind doar în treacăt „excesele” din Transnistria și „pogromul din 6 iulie 1941 de la Iași, unicul în țara noastră”⁶⁴.

Michael Shafir enumera în scrierile sale mai multe forme de antisemitism care au dominat anii ‘90, de la cel nostalgic al foștilor legionari, la cel neo-comunist, precum și un antisemitism „populist-mercantil” și unul „reactiv” în cadrul căruia un rol preponderent îl joacă „martirologia competitivă” Holocaust-Gulag⁶⁵.

Negaționismul post-comunist a fost și este la fel de divers mergând de la „negarea integrală a Holocaustului, la negarea deflectivă, care aruncă întreaga vină pentru comiterea atrocităților în cărucia germanilor, deflectarea asupra unor elemente presupus marginale și/sau atipice societății cum ar fi fost Legiunea Arhanghelului Mihail..., deflectarea culpei asupra evreilor înșiși,

⁵⁸ Aurel Kerețki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași (28–30 iunie 1941)*, București, Editura Politică, 1978.

⁵⁹ Wikipedia, *Monumentul Victimelor Pogromului de la Iași*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Monumentul_Victimelor_Pogromului_de_la_Iași. Accesată pe 2 iulie 2025.

⁶⁰ Andrei Muraru, *75 de ani după 23 august 1944: Cum a folosit puterea politică în anii 90, reabilitarea lui Antonescu pentru a denatura meritele regelui*, pe site-ul „Contributors”. <https://www.contributors.ro/75-de-ani-dupa-23-august-1944-cum-a-folosit-puterea-politica-in-anii-90-reabilitarea-lui-antonescu-pentru-a-denatura-meritele-regelui/>. Accesat pe 26 iunie 2025.

⁶¹ Mihai Manea, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor. Epoca modernă și contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 294.

⁶² *Ibidem*, p. 293.

⁶³ *Ibidem*, p. 297.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Michael Shafir, *Antisemitismul și negaționismul post-1989: clasificări, exemplificări*, în *Trecutul prezent. Evreii din România: istorie, memorie, reprezentare* (coord. Anca Filipovici, Attila Gidó), Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2018, p. 200.

negaționismul selectiv, care recunoaște existența Holocaustului dar susține că propria țară/națiune ar fi fost o excepție... și trivializarea Holocaustului prin comparație cu alte crime din istoria umanității...”⁶⁶.

Începutul anilor 2000 rămâne epoca predilectă a negaționismului și/sau trivializării Holocaustului așa cum reiese chiar din discursul președintelui României de la acel moment, Ion Iliescu (1930-2025). Acesta, într-un mesaj adresat comunității evreiești în 2001, cu ocazia comemorării a 60 de ani de la pogromul de la București din ianuarie 1941, a minimalizat contribuția românească la Holocaust. Ion Iliescu afirma că, „atribuirea românilor a unui număr artificial crescut de victime, doar de dragul senzaționalismului și al impactului mediatic, nu este o modalitate de a servi adevărul și prietenia”⁶⁷.

Totuși, în aceeași perioadă, în contextul în care România negocia aderarea la NATO și la Uniunea Europeană, sunt adoptate legi care combăteau antisemitismul și xenofobia și era creată Comisia Elie Wiesel. Astfel, pe 13 martie 2002 era adoptată OUG nr. 31 privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter fascist, legionar, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni de genocid contra umanității și de crime de război⁶⁸. În octombrie 2003, chiar Ion Iliescu decreta crearea Comisiei de Studiere a Holocaustului în România, condusă de Elie Wiesel, care pe 11 noiembrie 2004, a înmănat președintelui un Raport Final. Pe baza acestui Raport, implicarea armatei și administrației românești în Holocaust a fost recunoscută și asumată public de statul român. Conform Raportului, Ion Antonescu a fost considerat responsabil pentru genocidul evreilor din Transnistria, pentru pogromul de la Iași și pentru alte cazuri de persecuție, împărțind responsabilitatea pentru atrocități cu guvernul său și cu mișcarea legionară (Garda de Fier)⁶⁹.

Odată cu recunoașterea implicării statului român în Holocaustul evreilor și romilor s-a stabilit comemorarea Zilei Naționale a Holocaustului din România în fiecare an pe 9 octombrie. Data a fost instituită printr-o hotărâre de Guvern, HG nr. 672 din 5 mai 2004, la propunerea Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului din România. Conform acestei decizii, cu această ocazie, autoritățile centrale și locale, dar și alte entități, trebuie să organizeze comemorări, conferințe, ateliere și alte acțiuni privind memoria Holocaustului din România. Data comemorează începutul deportării a 26.000 de evrei din Suceava, Câmpulung Moldovenesc, Vatra Dornei, Rădăuți, Gura Humorului, precum și a evreilor din Transnistria în anul 1941.

Tot în 2004, România s-a alăturat IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance) ducând chiar o politică activă în cadrul organizației. Între martie 2016 și martie 2017, România a deținut președinția IHRA, organizând mai multe reuniuni, dezbateri și alte evenimente publice. Astfel, în luna mai 2016, cu prilejul reuniunii Plenare a IHRA de la București, organizația a adoptat o definiție de lucru a antisemitismului. La 25 mai 2017, la un an de la adoptarea definiției în cadrul IHRA, Guvernul României a adoptat un Memorandum prin care își asumă, la nivel național, aplicarea definiției de lucru a antisemitismului. Adoptarea definiției aducea claritate și consolida politica de eliminare a oricăror forme și manifestări discriminatorii, rasiste, extremiste, antisemite, dar și conținutul programelor educaționale dedicate acestor tematici⁷⁰.

În anii următori recunoașterii Holocaustului, autoritățile românești au adoptat diverse legi menite să combată negaționismul, antisemitismul și xenofobia. Legea nr. 107, din aprilie 2006,

⁶⁶ *Ibidem*, p. 201.

⁶⁷ Ion Iliescu în *Realitatea evreiască*, nr. 133-134, 16 ianuarie-15 februarie 2001.

⁶⁸ *Ordonanță de Urgență nr. 31 din 13 martie 2002 privind interzicerea organizațiilor, simbolurilor și faptelor cu caracter fascist, legionar, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni de genocid contra umanității și de crime de război*, în „Monitorul oficial”, nr. 214 din 28 martie 2002. <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/34759>. Accesată la 2 iulie 2025.

⁶⁹ Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (coord.), *Raport final. Comisia internațională pentru studiarea Holocaustului în România*, Iași, Polirom, 2005, pp. 112-113.

⁷⁰ Daniel Albu, *Ziua națională a comemorării victimelor Holocaustului din România (9 octombrie 2017)*, în „Europeanul. Cotidian online arădean”, 10 octombrie 2017, <http://www.europeanul.eu/ziua-nationala-a-comemorarii-victimelor-holocaustului-din-romania-9-octombrie-2017/>. Accesat la 3 iulie 2025.

revizuiă OUG-ul nr. 31 din 2002 propunând la articolul 6 o mai clară definiție a Holocaustului: „Holocaustul se referă la persecuția și anihilarea sistematică, susținută de stat, a evreilor europeni de către Germania nazistă, precum și de către aliații și colaboratorii săi între 1933-1945. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, o parte din populația romă a fost, de asemenea, supusă deportării și anihilării”⁷¹. Legea din 2006 a fost la rândul ei modificată prin adoptarea Legii nr. 217 din 23 iulie 2015, care preciza semnificația Holocaustului pe teritoriul României și cine au fost autorii acestuia. Potrivit legii, „Holocaustul pe teritoriul României înseamnă persecuția și anihilarea sistematică a evreilor și romilor, susținută de autoritățile și instituțiile statului român în teritoriile administrate de acesta, în perioada 1940-1944”⁷².

Deși au fost adoptate legi care impuneau sancțiuni celor care proslăveau responsabilii Holocaustului, Ion Antonescu a continuat să se bucure de simpatia unei mari părți a românilor. În 2006, TVR a realizat un sondaj în rândul publicului larg, rugat să voteze pentru „Cei mai mari 100 de români din toate timpurile”. Ion Antonescu s-a clasat pe locul 6! Mai mult, un sondaj Avangarde desfășurat în perioada noiembrie-decembrie 2023 pune în evidență faptul că 45% dintre cei intervievați îl caracterizează pe Ion Antonescu drept un „mare patriot” în timp ce doar 40% dintre respondenți îl consideră vinovat pentru Holocaust⁷³.

Legislația aceasta nu numai că a modelat politicile publice memoriale referitoare la cel de-al Doilea Război Mondial și la Holocaust, dar a avut și un impact asupra rememorării comunismului în România. Cu excepția ultimelor 9 luni ale războiului, România a fost un aliat consecvent al Germaniei naziste. Prin urmare, toate persoanele care deținuseră un rol important în administrația centrală sau locală, precum și ofițerii de rang înalt ai Armatei Române care luptaseră pe Frontul de Est au fost etichetați drept fasciști de către comuniști. În contextul denazificării postbelice, chiar și membrii influenți ai partidelor politice interbelice au fost etichetați drept fasciști și condamnați la ani grei de închisoare. Mai mult, în lupta lor împotriva comunismului, multe grupuri din rezistența anticomunistă au inclus de multe ori atât membri ai partidelor democratice, cât și foști legionari. La procesele intentate de comuniști, toți au fost etichetați drept fasciști. Prin urmare, aceste legi, având în vedere eticheta de fascist aplicată de regimul comunist, i-au transformat pe toți aceștia în complici la Holocaust, ducând în cele din urmă la o concurență a victimelor cu implicații politice.

Legislația aceasta a dus, așa cum arăta Michael Shafir, și la „numeroase proteste din categoria defocusării Holocaustului prin echivalare cu Gulagul și reclamând absența simetriei în abordare...”⁷⁴. Mai ales Legea 217 din 2015 a stârnit numeroase controverse, mulți intelectuali și jurnaliști punând în evidență asimetria legii care ar fi trebuit să interzică și propaganda comunistă nu doar pe cea legionară⁷⁵. Radu Preda, la acel moment director al IICCMER, chiar afirma într-un interviu că legea ar fi fost „procomunistă”⁷⁶.

⁷¹ *Legea nr. 107/2006 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii*. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/711171>. Accesată pe 23 iunie 2025.

⁷² *Legea nr. 217 din 23 iulie 2015 pentru modificarea și completarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii*, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/170057>. Accesată la 2 iulie 2025.

⁷³ Anca Murgoci, *Avangarde, sondaj despre Holocaust, criza din Orientul Mijlociu și relația majorității cu evreii. Rezultate care pot părea surprinzătoare*, pe site-ul DCNews, 13 decembrie 2023, https://www.dcnews.ro/avangarde-sondaj-despre-holocaust-criza-din-orientul-mijlociu-si-relatia-majoritatii-cu-evreii-izultate-care-pot-parea-surprinzatoare_941613.html. Accesat la 15 iulie 2025.

⁷⁴ Michael Shafir, *Antisemitismul și negaționismul post-1989: clasificări, exemplificări*, în *Trecutul prezent. Evreii din România: istorie, memorie, reprezentare* (coord. Anca Filipovici, Attila Gidó), Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2018, p. 214.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 215.

⁷⁶ Sabina Fati, *Interviu cu Directorul IICCMER: Legea antilegionară este procomunistă*, în „România Liberă”, 24 august 2015. <https://romanalibera.ro/special/interviu-cu-directorul-iccmer-legea-antilegionara-este-procomunista-390239/>. Accesat la 2 iulie 2025.

În ciuda legilor și a recunoașterii oficiale a implicării autorităților române în persecuția evreilor și a romilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, majoritatea românilor ignoră încă Holocaustul. Conform unui sondaj realizat în perioada noiembrie-decembrie 2021 la cererea INSHR-EW arata că 32% dintre respondenți știau că Holocaustul a avut loc și în România, și dintre aceștia „53% consideră că Germania nazistă este principalul responsabil pentru declanșarea Holocaustului în România și doar 31% consideră că responsabilitatea principală este a Guvernului Antonescu”⁷⁷. Un sondaj Avangarde din noiembrie-decembrie 2023 pune în evidență o scădere a numărului celor care știau că Holocaustul a avut loc în România: doar 11% dintre respondenți. Dintre aceștia, 54% consideră că responsabilă pentru genocid a fost Germania nazistă și doar 31% consideră vinovată administrația condusă de Ion Antonescu⁷⁸.

Recunoașterea din 2004 a implicării românilor în Holocaust a transformat și politicile publice memoriale. Monumentele/statuile/plăcile dedicate autorilor genocidului împotriva evreilor și romilor au fost îndepărtate din spațiile publice, în timp ce noi monumente/busturi/plăci comemorative dedicate victimelor au fost ridicate în diferite orașe. Un memorial dedicat victimelor Holocaustului a fost dezvelit pe 4 mai 2003 la Târgu Mureș, urmat, după 2004, de amplasarea unor plăci comemorative în gările din Cluj, Oradea, Bistrița, Sighetul Marmației și Târgu Mureș. Alte monumente dedicate victimelor Holocaustului au fost ridicate la București (2009; 2016), Oradea (2015), Cluj (2014), Satu Mare (2014), Gherla (2016). În orașul Bistrița există chiar trei astfel de monumente, cel mai recent fiind dezvelit în 2019⁷⁹.

Reprezentări individuale de gen despre război în perioada post-comunistă

Politicile publice post-comuniste aveau menirea de a reconfigura spațiul memorial cu privire la cel de-al Doilea Război Mondial și Holocaust în România. S-au dat legi, s-au îndepărtat statui, s-au construit memoriale, au fost introduse noi cursuri despre istoria evreilor și a Holocaustului, s-au făcut filme care s-au bucurat de succesul publicului și al criticii. Totuși, cei care au trăit războiul își amintesc diferit ceea ce s-a întâmplat atunci.

Memoriile publicate, precum și interviurile pe care le-am realizat de-a lungul timpului cu persoane care au participat la război sau care au trăit în aceea perioadă spun o altă poveste despre aceea epocă și despre protagoniști, despre victime și eroi, despre viața de zi cu zi de acasă și de pe front. Între 2003 și 2006, pentru teza mea de doctorat despre memoria represiunii comuniste din perspectivă feminină am realizat interviuri cu foste și foști deținuți politic. Cei mai mulți dintre bărbații intervievați de mine au participat la război ca soldați sau tineri ofițeri. Femeile au fost martore a ceea ce s-a întâmplat acasă, în orașele și satele României. Între 2015 și 2016, am făcut 20 de interviuri cu femei care au trăit în timpul războiului și care au rememorat această perioadă din perspectiva unor copii cu vârste între 2 și 10 ani la aceea dată.

Analizând sursele menționate mai sus, consider că perspectiva feminină asupra celui de-al Doilea Război Mondial a fost și este influențată de relațiile de gen. Femeile nu au participat în mod direct la război, nu au luptat în tranșee. Au participat însă în mod constant la efortul de război ca infirmiere pe front, ca muncitoare în fabrici și uzine sau acasă prin susținerea morală și fizică a celor trimiși la luptă.

⁷⁷ Sondaj „Elie Wiesel” - Opinii contradictorii și prejudecăți despre evrei și Holocaustul din România. O treime dintre români îi percep pe romi drept o problemă pentru țară, News.ro, 23 decembrie 2021. <https://www.news.ro/social/sondaj-elie-wiesel-opinii-contradictorii-si-prejudecati-despre-evrei-si-holocaustul-din-romania-o-treime-dintre-romani-i-percep-pe-romi-drept-o-problema-pentru-tara-1922403523002021121120520037>. Accesat 15 iulie 2025.

⁷⁸ Anca Murgoci, *Avangarde, sondaj despre Holocaust, criza din Orientul Mijlociu și relația majorității cu evreii. Rezultate care pot părea surprinzătoare*, pe site-ul DCNews, 13 decembrie 2023, https://www.dcnews.ro/avangarde-sondaj-despre-holocaust-criza-din-orientul-mijlociu-si-relatia-majoritatii-cu-evreii-r-ezultate-care-pot-parea-surprinzatoare_941613.html. Accesat la 15 iulie 2025.

⁷⁹ *Memorialul Vieții. La Bistrița a fost inaugurat al treilea monument dedicat Holocaustului*, pe site-ul TVR, 4 iunie 2019, https://stiri.tvr.ro/memorialul-vietii-la-bistrita-a-fost-inaugurat-al-treilea-monument-dedicat-holocaustului_846070.html#view. Accesat 23 noiembrie 2023.

În perioada comunistă, războiul nu a avut „chip de femeie”. Explicațiile pentru această lipsă au fost date de Maria Bucur, care sublinia faptul că Partidul Comunist Român nu a avut în rândurile sale figuri feminine importante, mai ales după ce Ana Pauker a căzut în dizgrație, și nici în rândurile armatei, unde femeile ocupau roluri secundare, iar propaganda militară nu a manifestat niciun interes pentru promovarea activităților civililor care au participat la război, precum infirmierele⁸⁰.

După căderea comunismului, memoriile și jurnalele scrise și publicate de femei amintesc doar tangențial perioada războiului căci principalul subiect care a fost tratat de memorialiști a fost represiunea comunistă. Alice Voinescu face o excepție prin descrierea pe larg a experienței sale din perioada celui de-al Doilea Război Mondial⁸¹. Cele mai multe foste deținute politic doar amintesc acest episod, ca un preambul la ceea ce a urmat⁸², comunismul și persecuțiile sale.

Și în cazul cercetării mele de doctorat, am remarcat că femeile intervievate de mine, care doar au asistat de departe la război, amintesc în treacăt de această perioadă. O descriu ca fiind una de continuitate, cu părinții care munceau, copiii care mergeau la școală, și cu rude care se aflau pe front și despre care căutau să afle vești în fiecare zi.

Persoanele intervievate de mine au fost marcate nu atât de începerea războiului, la 1 septembrie 1939, cât mai ales de pierderile teritoriale care au antrenat cu ele deplasări de populație, pierderi de bunuri personale și mai ales a casei și inocenței copilăriei. Micaela Ghițescu (n. 1931) își amintea că: „Primul moment când mi-am dat seama că se petrece ceva rău cu țara noastră a fost momentul anexării Basarabiei de către sovietici pe 22 iunie 1940. Îmi amintesc că tata era tare supărat și fără să ne zică nimic ne-a urcat în mașină și am plecat la plimbare. Mama ne-a făcut semn să tăcem din gură ca să nu îl deranjăm pe tata. Ulterior am aflat că a trebuit să cedăm Basarabia. În acel moment am început să îmi dau seama că se petreceau lucruri în jurul meu”⁸³.

Zina Popa (Tanasiciuc) (n. 1930), care a părăsit împreună cu familia Clujul natal, își amintea că: „Totul s-a rupt când s-a cedat Ardealul pe 30 august. Când am auzit la radio că Clujul e cedat Ungariei ne-a apucat o stare de disperare și a trebuit să plecăm pentru că tata fiind dintre cei care se știa că e naționalist avea să suporte consecințele acestei atitudini pe care a avut-o. ...”⁸⁴.

Pentru femei, războiul a fost o fantomă de fiecare zi. Mamele, soțiile, fiicele, surorile citeau zilnic listele cu morți și se încurajau reciproc în momentele dificile. Ligia Manolache (n. 1950) îmi povestea că bunica sa, care își perduse soțul în Primul Război Mondial, trăia cu frica cotidiană că și-ar putea pierde cei doi fii plecați pe front: „Vă dați seama ce a însemnat pentru o mamă să trăiască zi de zi cu spaima că nu își va mai vedea băieții. Tatăl meu a fost rănit la Sevastopol în 1943. A fost spitalizat și doar datorită unui miracol a scăpat. Atât el cât și unchiul meu s-au întors teferi de pe front, deci bunica a fost fericită”⁸⁵.

Cel mai mult însă războiul a fost asociat cu bombardamentele anglo-americane care au făcut de altfel numeroase victime⁸⁶. Micaela Ghițescu își amintea că: „Bombardamentul de pe 4 aprilie

⁸⁰ Maria Bucur, *Women's Stories as Sites of Memory*, p. 183.

⁸¹ Alice Voinescu, *Jurnal*, București, Editura Albatros, 1997, ediția a II-a, *Jurnal*, vol. I-II, Iași, Editura Polirom, 2013.

⁸² Oana Orlea, *Les années volées. Dans le goulag roumain à seize ans*, Paris, Seuil, 1992; Adriana Georgescu, *Au commencement était la fin. La dictature rouge à Bucarest*, Paris, Hachette, 1952; traducere rom, *La început a fost sfârșitul*, București, Editura Humanitas, 1992 și 2019; Olimpia Zamfirescu, *Gustul amar al ciocolatei*, *Jurnalul unei supraviețuitoare*, București, Editura Corint, 2019; Emma-Emilia Bratu, *Compozitoare și luptătoare pentru libertate*, vol. 1, București, Editura Universul, 1994.

⁸³ Micaela Ghițescu, în Claudia-Florentina Dobre, *Martore fără voie. Fostele deținute politic și memoria comunismului în România*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021 (în continuare, Claudia-Florentina Dobre, *Martore fără voie*), p. 158.

⁸⁴ Zina Popa (Tanasiciuc), în Claudia-Florentina Dobre, *Foste deținute politic și Securitatea. Studiu de caz*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, p. 231.

⁸⁵ Ligia Manolache, „Femeile din familia mea au avut o viață mult mai grea decât am avut eu!”, în Claudia-Florentina Dobre, ed., *Povești de viață din comunism. Represiune și cotidian*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun (în continuare, C.-F. Dobre, *Povești de viață din comunism*), p. 184.

⁸⁶ În perioada 4 aprilie - 19 august 1944 au avut loc 48 de bombardamente al căror bilanț a fost: 7693 morți, 7809 răniți, 30000 clădiri distruse total sau parțial. Dinu C. Giurescu, *România în cel de al doilea război mondial (1939-1945)*, București, Editura ALL, 1999, pp. 110-111.

1944 a fost cel care mi-a reținut atenția... până în acel moment au fost câteva bombardamente ușoare de care râdea toată lumea și care ne amuzau mai cu seamă pe noi, copiii... Erau bombardamente sovietice, care nu provocau prea multe avarii, se spunea că lansaseră o bombă și nu se întâmplase nimic. Bombardamentele de pe 4 aprilie au fost anglo-americe. Pentru mine, care locuiesc în apropiere de Gara de Nord, au rămas gravate în memorie ca momente importante ale acelei perioade. Îmi amintesc că am coborât la subsol cu mama și în jurul nostru cădeau pretutindeni bombe. Când s-a sunat sfârșitul alertei, ce mi-a atras atenția erau foile de hârtie, documente probabil, care zburau din clădirile bombardate. Hârtii și praf pe străzi, asta îmi amintesc din acest prim bombardament”⁸⁷.

Fulga Pușcașu (n. 1939) își amintea și ea bombardamentul din 4 aprilie 1944: „Eram de 4 aprilie în București, când a fost bombardamentul. Era lume multă în gară, veneau refugiați și din Basarabia, de peste tot. Am avut noroc cu un acar care i-a spus mamei: ‘Doamnă nu o să reușiți să vă urcați în tren, mergeți mai bine în triaj!’ Și așa am făcut. Și după ce a plecat trenul nostru a fost bombardamentul acela în București”⁸⁸.

Și Florentina Șuteu (n. 1942), deși foarte mică la aceea dată, păstrează încă vie amintirea bombardamentelor anglo-americe din perioada 1944-1945: „Trăiam la Săcele unde tatăl meu era director la gimnaziu, mama era tot acolo profesoară. Îmi aduc aminte de sunetul alarmelor, asta îmi aduc aminte. Aveam vreo 2-3 ani... și când sunau alarmele plecam la un adăpost care era într-o grădină, era săpat în pământ. Mama se ruga într-una, dar tata stătea afară de vorbă cu cineva și eu eram teribil de înfricoșată de situație că nu venea înăuntru și îl strigam: „larmă, tichele, n-auzi larma, vino înăuntru”⁸⁹. Ligia Manolache povestea și ea că atât mama cât și mătușile sale erau speriate de aceste bombardamente și de starea de incertitudine pe care o trăiau: „... Au trăit tot timpul cu spaimă. Fugeau spre adăposturi când începeau să sune alarmele”⁹⁰.

Dincolo de bombardamente, de frica pierderii celor dragi, amintirile pregnante despre război sunt cele legate de venirea Armatei Roșii, „eliberatoare”, „aliată”, „eroică” în discursul oficial, dar care în viața de zi cu zi a adus cu sine o față a războiului cu care românii nu era obișnuiți: violuri, jafuri, crime. Emma-Emilia Bratu descria în memoriile sale ce a însemnat venirea „noilor aliați sovietici”: „Tot ce le cădea în drum era jefuit, femeile răpite, fetițele violate, soții sau bătrânii care se opuneau împușcați sau înjunghiați. ... Femeile se ascundeau prin bordeie, poduri de case sau pivnițe. Unele se căneau pe față și pe mâini cu funingine să pară mai bătrâne și urâte, dar pe invadatorii sovietici nu-i interesa înfățișarea victimelor, numai femeie să fie”⁹¹.

Mărioara Baicu (n. 1935), care locuia cu familia la Deta, județul Timiș, îmi relata că atunci „când au venit rușii, mama s-a urcat în pod căci ăia când prindeau o femeie o violau, vai și amar ce făceau”⁹². Chiar comandantul sovietic recomandase tatălui ei, „luați fetele și ascunde-ți-le”⁹³. Doamna Baicu își amintea chiar un episod întâmplat mamei sale, care „s-a dus într-o zi la brutar cu pâine să o coacă și a văzut cum au tras de pe stradă rușii o fată și atunci ea nu a mai avut curajul să plece de la brutar. Și a trimis pe cineva la comandantul rus să vină să o ia pe mama. Și a mers comandantul și a luat-o cu tot cu pâine”⁹⁴.

Tot ea povestea care era comportamentul soldaților sovietici: „Îmi amintesc că aveam un coș, nu am să uit niciodată, un coș de piață, nu foarte mare în care adunasem 100 de ouă căci aveam păsări, și a venit un rus să întrebe unde e comandantul. Comandantul era în misiune cu ei, pe la magazine că spărgeau magazine, luau jucării. S-a dus rusul în cămară căci voia o omletă. Bunica, care era o

⁸⁷ Micaela Ghițescu, în Claudia-Florentina Dobre, *Martore fără voie*, p. 159.

⁸⁸ Interviu cu Fulga Pușcașu înregistrat pe 8 august 2015 la Brașov. Arhiva personală CFD.

⁸⁹ Florentina Șuteu, „Cine nu crede că situația politică nu îți schimbă viața se înșală, și-o schimbă total!”, în C.-F. Dobre, *Povești de viață din comunism*, p. 259.

⁹⁰ Ligia Manolache, „Femeile din familia mea au avut o viață mult mai grea decât am avut eu!”, în C.-F. Dobre, *Povești de viață din comunism*, p. 185.

⁹¹ Emma-Emilia Bratu, *op.cit.*, p. 186.

⁹² Mărioara Baicu, „Nu puteai să zici nimic, să cumperi ce voiai...”, în C.-F. Dobre, *Povești de viață din comunism*, p. 105.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*.

femeie înaltă și solidă, dar care nu înțelegea ce voia, îl trage de mânecă și îi zice „ce cauți acolo, prostule!” Și el s-a băgat cu cizmele în coșul cu ouă și le-a spart. Și așa a mers prin casă cu cizmele murdare de ouă. Apoi a scuipat și a plecat. Erau tare nebuni, duri. Comandanții erau mai fini”⁹⁵.

Venirea armatei sovietice a avut un impact considerabil asupra memoriei colective și individuale despre război. De altfel, cele mai multe dintre femeile intervievate de mine au identificat războiul cu venirea rușilor și mai puțin cu bombardamentele, luptele sau penuria. Niculina Bordeianu își amintea ce îi povestise mama ei, care trăia într-un sat din Bărăgan, din apropierea Călărașiului, în localitatea Barza, azi Alexandru Odobescu: „Mama mi-a povestit o scenă petrecută la noi în sat. Părinții mei locuiau pe șoseaua principală și treceau tancurile sovietice. Într-o zi s-au oprit, au intrat soldații în curte la noi și au luat fân din șură, poate aveau cai pe undeva. Mi-a povestit mama cum a fost: „Să știi că am fost curajoasă și m-am dus la ei, i-am certat”. Ei au amenințat-o, au luat ce au vrut și apoi au plecat”⁹⁶.

Imaginea soldaților ruși în amintirile culese de mine e deplorabilă, cu oameni beți, jerpeliți și ignoranți. Fulga Pușcașu își amintea că: „... am văzut rusoaice pe stradă în Rădăuți cu sutienele peste rochii. Iar la Cernăuți, povesteau oameni că mergeau rusoaicele la teatru și la operă în cămăși de noapte crezând că erau rochii de seară. Serios, așa era ! Nu mai văzuseră așa dantele”⁹⁷.

Contrastul cu ofițerii și soldați germani era izbitor. Aceștia nu doar că erau întodeauna impecabil îmbrăcați și eleganți, dar se și purtau frumos cu gazdele lor, așa cum povestea, din amintirile mamei sale care a trăit războiul la Brașov, Magdalena Man (n. 1952): „... mama povestea uneori experiențe de ale ei din tinerețe, din timpul războiului când au trecut armatele germane prin Brașov și au locuit în familii, în casele oamenilor și cât de galanți erau nemții și ce frumos se purtau în casele respective, cum își tratau gazdele cu respect. A avut și experiențe cu armatele rusești care au dat buzna, au rechiziționat casele respective și nu i-au tratat pe locuitori ca pe niște gazde, ci se purtau ca niște stăpâni în casele respective”⁹⁸.

Și Mărioara Baicu, deși nu îi agreea pe nemți, a păstrat amintiri plăcute despre ofițerii germani pe care i-a văzut în satul copilăriei sale: „Nemții erau toți fini, eleganți din cale afară, miroseau a parfum, eu îi admiram când îi vedeam. Venea câte un neamț și dacă erau copii pe stradă mergea la magazin și lua dulciuri, jucării și îi chema pe copii să le dea ursuleți, jucării. „Bitte, bitte!” Și mi-a venit și mie rândul să îmi dea și am zis: „Danke schon!” Și m-a bătut pe obraz. Dar mie îmi cam bătea inima. Copilăria mea a fost marcată de lucrurile astea”⁹⁹.

Pentru majoritatea femeilor intervievate de mine războiul a însemnat bombe, praf, dar și ofițeri germani frumoși și eleganți, soldați sovietici necivilizați și periculoși, o familie unită și solidaritate comunitară. De asemenea, o atitudine civică și patriotică manifestată public de familie și rude, fie împotriva politicii regimului, fie, în cazul bărbaților din familie, prin participarea la un război considerat patriotic în ceea ce privește eliberarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei. În general, perioada războiului nu a fost descrisă ca o ruptură în viața lor, ci mai degrabă ca o continuitate. Adevărata ruptură a fost considerată instalarea comuniștilor la putere.

Concluzii

Rememorarea celui de-al Doilea Război Mondial în perioada comunistă a variat în funcție de interesele politice și ideologice ale partidului și liderilor comuniști români atât în ceea ce privește

⁹⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁹⁶ Niculina Bordeianu, în Claudia-Florentina Dobre, ed., *Eroine neștiute. Viața cotidiană a femeilor în perioada comunistă în Polonia, România și RDG. Studii de caz*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020, p. 281.

⁹⁷ Fulga Pușcașu în Claudia-Florentina Dobre, „The Everyday Life in the Second Circle of Suffering: A Case Study, Pantelimon Chirilă Family”, în *Histories (Un)Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s* (coord. Cosmin Budeancă, Dalia Báthory), Lit Verlag, Berlin - Münster - Wien - Zürich - London, p. 271.

⁹⁸ Magdalena Man, interviu realizat pe 7 iulie 2015. Arhiva personală CFD.

⁹⁹ Mărioara Baicu, „Nu puteai să zici nimic, să cumperi ce voiai...”, în C.-F. Dobre, *Povești de viață din comunism*, p. 106.

participarea României la război și rolul Armatei Roșii în „eliberarea României”, cât și în ceea ce privește implicarea autorităților și armatei române în genocidul împotriva evreilor și a populației rome. Dacă imediat după război, armata sovietică a fost prezentată ca eliberatoare și numeroase monumente au fost ridicate în onoarea acesteia, după 1958, discursul oficial se schimbă. Retragera Armatei Roșii din România, consolidarea puterii comuniștilor români și alunecarea spre un naționalism ad-hoc au drept consecință și un discurs mai nuanțat în ceea ce privește rolul sovieticilor în eliberarea teritoriilor românești după 23 august 1944. Aceștia sunt prezentați doar ca „prieteni”, ca „aliați” și mai puțin ca „eliberatori”.

Începând cu anii 1960, armata română a fost glorificată și celebrată printr-o serie de monumente, prin ceremonii și prin afirmarea rolului acesteia în scurtarea războiului. Mai mult, în perioada național-comunismului lui Nicolae Ceaușescu se înregistrează o cvasi-reabilitare a lui Ion Antonescu și a generalilor săi, o diminuare drastică a numărului victimelor Holocaustului, precum și plasarea responsabilității pentru genocid pe umerii naziștilor și horthyștilor. Totodată, în anii ‘80, așa cum arăta Maria Bucur, „statul român a început pentru prima oară să dezvolte ritualuri și simboluri de comemorare a victimelor civile din cel de-al Doilea Război Mondial”¹⁰⁰, care însă, așa cum sublinia cercetătoarea americană, avea drept scop „ștergerea din conștiința publică a atrocităților comise de români împotriva propriilor conaționali evrei și unguri, recunoscându-se cu mare pompă atrocitățile comise de etnicii maghiari împotriva românilor și a evreilor din Transilvania aflată sub conducere maghiară”¹⁰¹.

După căderea regimului comunist, paradigma național-comunistă domină anii ‘90. Reabilitarea lui Ion Antonescu devine oficială și este proclamată chiar de Parlament în iunie 1991, negarea/trivializarea Holocaustului este din ce în ce mai prezentă în spațiul public în timp ce monumentele dedicate armatei sovietice sunt mutate din centrele orașelor spre periferie, de regulă în cimitirele locale. În această paradigmă, războiul purtat împotriva Uniunii Sovietice a fost prezentat ca fiind unul just, deoarece România își urmărea obiectivul de a elibera teritoriile ocupate. Prezența Armatei Roșii pe pământul românesc după 23 august 1944 este însă desconsiderată punându-se în evidență crimele și abuzurile săvârșite de soldații și ofițerii săi, precum și rolul jucat de aceștia și de consilierii sovietici în aducerea comuniștilor la putere.

O nouă schimbare de paradigmă intervine în anii 2000 în contextul negocierilor de aderare a României la NATO și Uniunea Europeană. Este astfel recunoscută implicarea României în Holocaustul evreilor și al populației rome (în 2004), sunt scoase în afara legii simbolurile fasciste și este condamnat prin legi discursul urii promovat de legionarii (și neo-legionarii) români. Recunoașterea Holocaustului în România a schimbat discursul oficial despre cel de-al Doilea Război Mondial și a avut un impact asupra monumentelor de for public și asupra legislației comemorative și memoriale, nu însă și asupra memoriei individuale atât a martorilor cât și a urmașilor lor ceea ce dovedește păstrarea unei memorii vii a experiențelor de război în cadrul familiei și grupului de apartenență.

Martorii direcți ai războiului îl descriu ca pe o datorie patriotică mai ales în ceea ce privește eliberarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei. Pentru femei, războiul era despre patriotism, dar mai ales despre familie, despre tați, frați și soți plecați pe front, despre griji și preocupări legate de cei dragi. Războiul a însemnat uneori durere, alteori bucurie, dar mai ales o normalitate pe care și-o amintesc cu drag prin comparație cu ceea ce a urmat, venirea la putere a comuniștilor, persecuțiile de tot felul și adevăratele drame trăite de cele mai multe persoane intervievate de mine.

În ceea ce privește Holocaustul, niciuna dintre persoanele intervievate nu amintește despre acesta ceea ce arată că discursurile oficiale și-au atins scopul. 60 de ani de „uitare intenționată” a implicării armatei și administrației românești în Holocaust au făcut ca acest episod tragic din istoria României să nu existe nici măcar în memoria celor care au fost martori indirecți la această experiență istorică. E adevărat că vârsta celor intervievați, mulți fiind copii atunci, precum și implicarea politică pro-legionară a unora dintre martori, i-au determinat să treacă sub tăcere aceste evenimente.

¹⁰⁰ Maria Bucur, *Eroi și victime*, p. 158.

¹⁰¹ *Ibidem*.

Cercetările mele, care au atins doar tangențial problematica rememorării celui de-al Doilea Război Mondial, pun totuși în evidență faptul că memoria individuală este impregnată de social și, așa cum remarca Maurice Halbwachs¹⁰², este dependentă de cadrele sociale ale memoriei, care modelează amintirile, discursul și obiceiurile de zi cu zi. Mai mult, analiza mea arată că atât foștii deținuți politici, cât și oamenii obișnuiți resping narațiunile dominante despre război pe care le consideră fie false și nedrepte (cele comuniste), fie părtinitoare și influențate de corectitudinea politică (cele post-comuniste). În acest caz particular, memoria familială și a grupului de apartenență joacă un rol mai important decât meta-narațiunile oficiale. Acestea sunt considerate ca fiind mult prea generale și politizate în contrast evident cu experiențele individuale și de grup din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Official Narratives and Women's Representations about World War II and the Holocaust in Communist and Post-communist Romania

Abstract:

The memorialisation of World War II in Romania during the communist era was heavily influenced by the political and ideological agendas of the ruling communist party. Initially, the Soviet Union was celebrated as a liberator, but this narrative shifted after 1958, when the official portrayal of the Soviets transitioned to that of mere “friends” who assisted the Romanian army in reclaiming territories occupied by Hungarian authorities and Nazi forces. After 1960s, a glorification of the Romanian military, a near rehabilitation of Ion Antonescu and his generals, and a significant downplaying of Holocaust victim numbers occurred in the official narratives. After the fall of communism, the official rehabilitation of Ion Antonescu was enshrined by the Parliament in 1991, the denial and trivialization of the Holocaust surged in public discourse, while the monumental public space was reconfigured through the relocation of Soviet army monuments from central locations to the peripheries. Another notable shift occurred in the 2000s, when Romania acknowledged its role in the Holocaust against Jews and Roma, culminating in the prohibition of fascist figures, and symbols.

In contrast to official discourse, the recollections of ordinary individuals mark a clear distance from both communist and post-communist master narratives. Drawing on oral history research, I argue that women who experienced the war as children or adolescents articulate memories that stand in tension with the abstracted and totalizing representations of the Second World War embedded in official memory. Their recollections are rooted in everyday experience and therefore resist incorporation into institutionalized mnemonic frameworks. The war itself is not recalled through a political lens and is not remembered as a rupture in individual life stories; instead, women narrators locate the decisive biographical break in the subsequent installation of communist power. From their perspective, official narratives of the Second World War fail to converge with their lived experiences of the war. The exclusion of direct witness testimony from cultural memory thus produces a structural divergence between communicative memory and dominant public narratives.

Keywords: *Official Memory; Gendered memory; Monuments; Textbooks; Holocaust; Negationism.*

¹⁰² Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris, Albin Michel, 1997, pp. 51-69.